

Voor meer informatie over Comenius, zie de website van de Comenius Stichting:
www.comenius-naarden.nl

KINDEREN ALS MEDEBURGERS

OPVOEDEN TOT DEMOCRATISCH BURGERSCHAP

Prof. dr. Micha de Winter

COMENIUSVOORDRACHT
22 APRIL 2007

COMENIUS STICHTING NAARDEN

De Comenius Stichting heeft als doel het verbreiden van de kennis over de persoon en het gedachtegoed van de Tsjechische theoloog, filosoof, pedagoog en wereldburger J(oh)an Amos Comenius (1592-1670) wiens denkbeelden nog steeds een grote actualiteit bezitten. De Comenius Stichting organiseert jaarlijks een Comeniusvoordracht in de Grote Kerk te Naarden.

Comenius Stichting

Postbus 5810

1410 GA Naarden

T: (035) 6940526

E: info@comenius-naarden.nl

I: www.comenius-naarden.nl

KINDEREN ALS MEDEBURGERS*

Comenius is een held, omdat hij er opvattingen en praktijken op na hield die niet alleen in zijn tijd en maar ook in onze tijd nog steeds revolutionair zijn. Hij was van opvatting dat je met behulp van opvoeding en onderwijs alle kinderen alles kunt leren, onafhankelijk van hun afkomst, van de rijkdom van de familie waartoe zij behoren en onafhankelijke van de vraag of het jongens of meisjes betreft. Deze pedagogische opvatting was in Comenius' tijd heroïsch. Ook in deze tijd zijn dit soort pedagogische helden nodig. Daarin schuilt de actualiteit van Comenius.

Een van zijn uitspraken is: *Wij zijn allen burgers van één wereld*. Dat is een mooie uitspraak, maar zij geldt niet overal in de wereld. Naast mijn werk op de universiteit van Utrecht ben ik af en toe actief als consulent voor UNICEF. In dit kader was ik vorig jaar in Darfur en in Soedan. Vorige week ben ik terug gekomen uit Tadzjikistan, een van de voormalige Sovjetrepublieken. Daar kun je zien dat de uitspraak 'Wij zijn allen burgers van één wereld' voor veel mensen en voor veel kinderen nog steeds niet overal van kracht is. De noodzakelijke voorwaarden om je te kunnen ontwikkelen als kind, als mens, om te kunnen leren, om je te ontwikkelen tot medeburger zijn in veel delen van de wereld afwezig. Daarom heeft Comenius' uitspraak nog altijd een grote relevantie.

Volgens de onderzoekers van het Nationale Vrijheidsonderzoek worden de grondprincipes van de democratie in Nederland nog steeds breed onderschreven. Maar er is ook bezorgdheid. Driekwart van de respondenten vindt dat ouders hun kinderen te weinig leren om als actief en verantwoordelijk burger in de samenleving te functioneren. Driekwart vindt ook dat ouders kinderen beter moeten leren om respectvol met de verschillen tussen mensen om te gaan. Bijna 70 procent vindt dat ook scholen tekortschieten in de opvoeding tot actief burgerschap. Nu heeft een meerderheid niet per definitie gelijk, zeker niet in een democratie, maar in elk geval roepen zulke bevindingen interessante vragen op voor de wetenschappen die zich met opvoeding en onderwijs bezighouden.

Laat ik een voorbeeld geven van zo'n normatief-pedagogische kwestie. In een samenleving met grote culturele, religieuze en politieke verschillen is het cultiveren van tolerantie van levensbelang, wat zeg ik: van 'samenleef-belang'. Dat zal niemand ontkennen, maar de vraag is wel welk type tolerantie wij kinderen dan bij zouden willen brengen.

In principe zijn er drie soorten tolerantie die je kinderen kan bijbrengen, zegt de Amerikaanse politiek filosoof Meira Levinson. In de eerste plaats kan je ze leren om het vreemde van anderen te verdragen, omdat die anderen er zelf niks aan kunnen doen dat ze anders zijn.

In de tweede plaats kan je kinderen leren om anderen te tolereren „omdat we in principe allemaal hetzelfde zijn". Mensen uit verschillende culturen vertonen vaak heel vergelijkbare emotionele reacties; bijvoorbeeld bij een onrechtvaardige behandeling of ingrijpende levensgebeurtenissen zoals scheiding, verlies of ouder worden.

* Deze Comeniusvoordracht is een bewerkte versie van de rede, uitgesproken op 20 juni 2005 bij het aanvaarden van het ambt van hoogleraar maatschappelijke opvoedingsvraagstukken op de Langeveld-leerstoel aan de Universiteit Utrecht. Delen zijn eerder gepubliceerd in NRC, 20-08-2005

En in de derde plaats kan je kinderen inzicht geven in de achtergronden van verschillen in gedrag, omdat juist begrip een voorwaarde is om niet elk verschil als vijandig of bedreigend te ervaren.

Aan de drie opties van Levinson wil ik een vierde toevoegen. Als belangrijk element mis ik namelijk het bieden van een voor iedereen geldend denkkader dat de randvoorwaarden voor tolerantie aangeeft. Tolerantie wordt zonder zo'n kader namelijk wel erg interpersoonlijk ingevuld, terwijl het toch ook om randvoorwaarden gaat die met de democratische rechtsstaat te maken hebben. Ik denk bijvoorbeeld aan de drie gouden regels die Fennema en Maussen onlangs hebben geformuleerd voor het publieke debat binnen het kader van zo'n rechtsstaat, regels die naar hun smaak door de overheid gehandhaafd moeten worden: ten eerste mag niemand in het openbaar oproepen maatschappelijke conflicten en meningsverschillen met geweld op te lossen. Ten tweede mag niemand ertoe oproepen om groepen burgers uit te sluiten van de politieke gemeenschap, en ten derde mag niemand in het publieke debat anderen hun menselijke waardigheid ontzeggen.

Dergelijke regels zijn ook heel goed aan kinderen te leren, bijvoorbeeld door ze te gebruiken als een soort grondwet van de school, zodat iedereen weet binnen welke kaders de vrije interactie tussen individuen en groepen zich kan afspelen.

We kunnen concluderen dat het cultiveren van tolerantie bij kinderen behoorlijk ingewikkeld is. Ik vrees dat we in de praktijk de kwestie vaak toedekken, in de hoop dat er dan geen kwestie meer is. Maar terugdeinzen voor moeilijke pedagogische vragen is niet goed. Natuurlijk gaat het om zaken die emoties oproepen, zeker bij kinderen en jongeren die toch al gauw de neiging hebben om in scherpe wij-zij termen te denken. Mijn zorg betreft vooral het feit dat we veel van die normatieve kwesties impliciet laten, terwijl ze zich in de dagelijkse opvoedings- en onderwijspraktijk steeds nadrukkelijker manifesteren.

De filosofe Martha Nussbaum zegt dat elke vorm van onderwijs bij leerlingen het vermogen moet cultiveren om zich te kunnen inleven in de ervaringen (inclusief de ellende) van anderen. Ik ben het helemaal met haar eens. In een democratie is dat een broodnodige kerncompetentie. De belangrijkste vraag is of onze huidige onderwijs- en socialisatiecontexten zich daarvoor eigenlijk wel lenen. Want hoe moet je witte kinderen uit Tuindorp nou leren om zich te verplaatsen in de Marokkaanse kinderen uit Overvecht, als ze elkaar vrijwel niet tegenkomen? Waar organiseren wij leerzame contexten, waarin opgeschoten Lonsdalers en Turkse jongeren hun overigens zeer vergelijkbare problemen te lijf kunnen gaan, in plaats van elkaar? Het is tot dusverre nauwelijks een onderwerp waarover het jeugdbeleid zich druk lijkt te maken. En tot slot wat mij betreft de hamvraag: hoe leer je kinderen eigenlijk tolerant te willen zijn? Tegenkrachten en tegenvoorbeelden zijn er immers genoeg in de samenleving, in de media, de politiek, op straat. Mijn hypothese is dat je dat

eigenlijk alleen maar kunt bereiken via het scheppen van situaties waarin tolerant gedrag voor kinderen een aantrekkelijk perspectief vormt, of zo u wilt, winst oplevert. Zelf ben ik bijvoorbeeld erg gecharmeerd van structurele uitwisselingsprojecten tussen scholen met een heel verschillende samenstelling, zoals de wereld- en vriendschapsscholen die de laatste jaren zijn ontstaan. De scholen zelf zijn even gesegregeerd als andere, maar in projecten werken kinderen van de verschillende scholen structureel samen. Met elkaar leren omgaan, elkaar leren begrijpen en respecteren is daar een expliciet doel van het curriculum geworden. Of het ook werkt zouden we dringend moeten gaan onderzoeken.

In 2004 heb ik in opdracht van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid een studie gemaakt over de doelen van opvoeding, onderwijs en jeugdbeleid. Het essay mondde uit in een pleidooi voor een 'democratisch-pedagogisch offensief'. Ik vat de redenering samen.

Opvoeding, onderwijs en jeugdbeleid zijn zich onder invloed van allerlei sociaal-culturele ontwikkelingen vrijwel exclusief gaan richten op de persoonlijke belangen van jeugdigen. Het individu is de maat der dingen geworden. Wat ontbreekt, en dat vind ik zorgwekkend, is het 'algemeen belang' als opvoedingsdoel. Het is namelijk lang niet vanzelfsprekend dat een geslaagde individuele ontwikkeling ook altijd leidt tot sociaal verantwoordelijkheidsgevoel, tot actieve maatschappelijke participatie of tot gedrag waarbij het individu zijn eigen belang afweegt tegenover, en indien nodig ondergeschikt maakt aan het belang van de gemeenschap.

Dat 'algemeen belang' laat zich in deze tijd heel goed definiëren als het in stand houden en ontwikkelen van de democratie, van democratisch burgerschap. In tegenstelling tot de dictatuur kan een democratische samenleving haar grondprincipes niet per decreet afdwingen. Daarom pleit ik voor een democratisch-pedagogisch offensief. Overtuiging is de enige remedie. Opvoeding en onderwijs behoren daarom óók gericht te zijn op de vorming van democratische persoonlijkheden voor wie het zoeken naar de balans tussen individuele en sociale behoeften een tweede natuur is.

Tot zover dit democratisch-pedagogisch offensief. Er is veel belangstelling voor, veel steun, er vloeien interessante initiatieven uit voort, maar er is ook kritisch commentaar dat tot verder nadenken stemt. Het belangrijkste wat mij betreft kwam van een Amerikaanse vriend en collega, de historicus Mike Zuckerman, die werkzaam is bij de Universiteit van Pennsylvania in Philadelphia. Zijn reactie was verbluffend. Een prachtig verhaal, zei hij, maar als ik aan kinderen in de getto's van Philadelphia zou leren wat jij wilt dat ze leren, dan kan ze dat zonder overdrijving de kop kosten. En hij wees me op een boek van een van zijn collega's daar, de socioloog en etnograaf Elijah Anderson. Dat heette: *The Code of the Street: decency, violence and the moral life of the inner city*. Nadat ik het gelezen had, je kunt beter zeggen verslonden want het is een fantastisch boek, moest ik Mike gelijk geven. Ik had me, in mijn pleidooi voor een democratisch-pedagogisch offensief, tot dusverre niet voldoende rekenschap gegeven van het gegeven dat de manier waarop mensen zich gedragen vaak heel functioneel is in de dagelijkse context waar ze mee te maken hebben. Je kunt mensen wel ergens van proberen te overtuigen, je kunt ze goede, wetenschappelijk verantwoorde informatie geven. Maar óf ze er daadwerkelijk ook iets mee gaan doen, is afhankelijk van de vraag of die mensen het gevoel hebben dat ze er in hun specifieke situatie ook daadwerkelijk iets mee opschieten.

Elijah Anderson beschrijft het leven van ouders, kinderen en jongeren in de zwarte getto's van Philadelphia. Omdat in dit soort arme wijken agressie en geweld aan de orde van de dag zijn, lopen de bewoners, kinderen en jongeren in het bijzonder, grote risico's. Van jongs af aan leren ze hoe ze zich tegen die gevaren kunnen wapenen. De 'Code van de Straat' is een complex systeem van informele regels dat enerzijds bepaalt hoe mensen zich in het openbaar ten opzichte van elkaar gedragen, en anderzijds voorschrijft hoe de reactie moet zijn als je uitgedaagd wordt. Het centrale element van de code is 'respect'. Respect dwing je af door het vermogen en de bereidheid om geweld te gebruiken. Kinderen leren van jongs af aan dat ze 'tough' moeten zijn; om je te kunnen redden, moet je een hele grote mond hebben en vooral goed kunnen vechten. Het is duidelijk dat zaken als empathie en het democratisch leren omgaan met verschillen in deze sfeer absoluut gecontraïndiceerd zijn, net zo goed als dat geldt voor soldaten en voetballers.

Hetzelfde verhaal hoorde ik overigens laatst van Rotterdamse speeltuinwerkers: leuk hoor, meneer De Winter, samen conflicten oplossen, maar hier staan de ouders erbij en die moedigen hun kinderen aan: sla hem op z'n gezicht, Kevin.

Ik beschouw de gerichte vorming van democratisch burgerschap als een belangrijke dam tegen die code van de straat, maar daarvoor is meer nodig dan tegen mensen te zeggen dat ze zich anders moeten gedragen. Dat andere gedrag moet ook een duidelijk perspectief met zich meedragen.

In nog zo'n prachtig boekje, *Onzichtbare Ouders*, deed Margalith Kleijwegt, journalist van Vrij Nederland, onlangs verslag van haar gesprekken (en de pogingen daartoe) met ouders van leerlingen op een vmbo-school in Amsterdam-West, de buurt waar ook Mohammed B. opgroeide. De voornamelijk Marokkaanse en Turkse ouders die Kleijwegt bezocht, maken een gedemoraliseerde indruk. Uit hun verhalen spreekt heel veel onbegrip over de Nederlandse samenleving, wantrouwen, het gevoel als tweederangsburger te worden behandeld. Vooral het grote isolement van veel moeders valt op. Ze hebben vaak geen idee wat hun kinderen op school of op straat uitspoken, sommigen hebben zelfs geen idee op welke school de kinderen zitten, en wat voor een school dat is. De meesten spreken nauwelijks Nederlands en komen zelden of nooit met Nederlanders in contact. Het lijkt of er een parallelle samenleving is ontstaan in Amsterdam-West. De buitenwereld is boos en gevaarlijk. Men staat met de rug naar elkaar toe. Voor de opvoeding en het onderwijs van de kinderen heeft dit desastreuze gevolgen. Veel te hoge, en dus irreële verwachtingen, onvoldoende contact met de school zodat er niet gezamenlijk wordt opgetrokken als kinderen dreigen te ontsporen, kinderen die door hun ouders niet begeleid kunnen worden bij hun socialisatie in de Nederlandse samenleving.

En niet alleen de ouders zijn gedemoraliseerd. Dat geldt ook voor veel van de docenten. Jongeren laten zich minder gauw demoraliseren. Die zoeken hun steun bij gelijkgestemde vrienden en samen zijn ze vooral boos op Nederlanders en ze steken hun minachting niet onder stoelen of banken: „Jij bent maar een gewoon agentje, man. Je doet wel stoer, maar zonder uniform ben je niks.” Of: „Ach man, je bent leraar geworden, omdat je niks anders kan. Leraar zijn losers, dat weet iedereen. Je bent gewoon slap, man, ben je soms homo?”

Het grootbrengen van kinderen in onveilige, vaak gewelddadige buurten schept een grote mate van angst en wantrouwen bij ouders. Ouders in zo'n situatie reageren juist door zich terug te trekken, en door zeer autoritair en bestraffend op te treden, precies zoals we dat in de verhalen van Elija Anderson en Kleijwegt tegenkwamen. Dat is een adaptieve strategie die wordt gevoed door angst en onzekerheid, en die er op zijn beurt weer toe leidt dat kinderen zich op straat steeds agressiever gaan gedragen.

Opvoedingsondersteuning kan een hulpmiddel zijn om ouders te helpen zich te wapenen tegen de sociale toxiciteit van buurten. Maar voor de ouders heeft dat alleen maar zin als die ondersteuning ook daadwerkelijk leidt tot verbetering van de leefsituatie: minder gevaar en verleiding voor de kinderen op straat, leren hoe je je stem kan laten horen als er dingen mis zijn in de buurt, hoe je moet aankloppen bij de verantwoordelijke instanties, et cetera. Om de toxiciteit zélf te bestrijden, zijn natuurlijk grote investeringen in de sociale, fysieke en economische infrastructuur nodig. Gedrag kan niet los worden gezien van de omringende omgeving. De implicatie is dat gedrag dan ook niet gemakkelijk zal veranderen als de setting waarin het ontstaan is precies hetzelfde blijft. Waarschijnlijk is dat ook de belangrijkste verklaring van de hoge recidivecijfers bij jongeren die in een justitiële jeugdinstelling hebben verbleven.

Hoe sterk bevolkingsgroepen en individuen zich cultureel ook van elkaar kunnen onderscheiden, wanneer het gedrag vanuit een adaptief perspectief wordt bekeken, blijken ze ineens aanzienlijk minder te verschillen. De uit de ecologie afkomstige gedachte van 'adaptatie aan beschikbare hulpbronnen' zorgt voor een denkkader waarin mensen gelijkwaardige wezens zijn wier gedrag begrepen moet worden in relatie tot hun bestaansmiddelen, hun mogelijkheden om daar verbetering in aan te brengen, en tot de barrières die ze daarbij tegenkomen.

Een kind meer empathie, en ouders meer democratische opvoedingsvaardigheden bijbrengen in een sociale omgeving die zulk gedrag ontmoedigt of zelfs afstraft, heeft niet zoveel zin. Wat wél zin heeft, is het scheppen van contexten - liefst samen met betrokkenen – die democratisch gedrag genereren.

Tot slot. Ik begon met de opmerking dat wat mij betreft Comenius een pedagogische held is. Iemand die inging tegen de gevestigde opvatting dat onderwijs vooral bestemd is voor de elite en is gekoppeld aan talenten. Comenius zag het gigantische belang in van onderwijs voor iedereen. Nu klinkt dat als een open deur. Maar ik heb eerder al gezegd, dat in deze tijd en ook in Nederland het hard nodig is om dát aspect te blijven benadrukken. U ziet iedere dag weer in de media dat onze reflex is om groepen kinderen te stigmatiseren, om groepen kinderen op een hoop te gooien. Maar waar het in opvoeding en onderwijs om gaat, is het aangaan van sociale bindingen. Kinderen die zich niet verbonden voelen met de samenleving, die niet het gevoel hebben dat ze erbij horen, dat ze ertoe doen, dat ze deel uitmaken van de samenleving, zullen tal van psychosociale problemen krijgen. Zij hebben een grotere kans om in de criminaliteit terecht te komen, om te radicaliseren, etc. Dus het aangaan van bindingen tussen de kinderen en de democratische samenleving is een pedagogische en een sociale eis van de allereerste orde.